

קול צופיין

קול צפ"ן נשאו קול יחדו ירגנו

שמות תשע"ט השיעור השבועי מיסודו של מרן הראשון לציון הרה"ג המקובל האל-קי הרב **מרדכי אליהו** זצוק"ל

השיעור נמסר ע"י הרה"ג **שמואל אליהו** הרב הראשי של צפת

ואני תפלה מהלכות הכנה לתפילה

פיצד עומדין להתפלל

אין עומדין להתפלל אלא מתוך כבוד ראש

המשנה (ברכות ה, א) אומרת: "אין עומדין להתפלל אלא מתוך כבוד ראש. חסידים הראשונים היו שוהין שעה אחת ומתפללין, כדי שיכוננו לבם לאביהם שבשמים". הגמרא מצינת שחכמים למדו את ההלכה הזאת מפסוק שאומר "עבדו את ה' ביראה, וגילו בך עדה". "מאי' וגילו בך עדה"? אמר רב אדא בר מתנה אמר רב: במקום גילה, שם תהא רעדה".

מצד אחד יש כבוד גדול לדבר לפני מלך מלכי המלכים – "השתחוה לה' בהדרת קדש" (תהילים כט, ב). בגלל הפסוק הזה היה רב יהודה לובש בגדים מכובדים בבואו להתפלל, וכך ראו לעשות. אבל מצד שני יש חרדה גדולה כי אנו מדברים לפני מלך מלכי המלכים. ולכן הגמרא (ברכות ל"ב) דורשת את הפסוק הזה גם על היראה: אל תקרי "בהדרת קדש", אלא "בהדרת קדש". שכאשר אנו רואים שיש יותר כובדים בשמים מגרגרי חול על הארץ, אנו מכירים קצת את קטנותנו אל מול גדולת הבורא, ועומדים מולו באימה וביראה.

אין עומדין להתפלל אלא מתוך שמחה של מצוה

ביחד עם הרעדה יש גם גילה, וכך אומרת הגמרא: "תנו רבנן, אין עומדין להתפלל, לא מתוך עצבות, ולא מתוך עצלות, ולא מתוך שחוק, ולא מתוך שיחה, ולא מתוך קלות ראש, ולא מתוך דברים בטלים, אלא מתוך שמחה של מצוה. וכן לא יפטר אדם מחברו, לא מתוך שיחה, ולא מתוך שחוק, ולא מתוך קלות ראש, ולא מתוך דברים בטלים, אלא מתוך דבר הלכה, שכן מצונו בנביאים הראשונים, שסימו דבריהם בדברי שבח ותנחומים" (ברכות לא ע"ב). בירושלמי (ברכות פרק ה הלכה א) כתובה הלכה זו כלשונה, אלא שבמקום "מתוך שמחה של מצוה" כתוב "מתוך דבר של תורה". ההשוואה לדברי הנביאים מלמדת אותנו שמדובר בדבר תורה שיש בו שמחה ונחמה.

תפילה שמעוררת זכות אבות

ואת צעקתם שמעתי מפני נגשיו

גאולת ישראל מתחילה בתפילה. "ויצקו ונתעל שועתם אל האלהים מן העבדה: וישמע אלהים את נאקתם ויזכר אלהים את בריתו את אברהם את יצחק ואת יעקב" (שמות ב כג). כך גם אומר ה' למשה פעמיים, שצעקת ישראל התחילה את הגאולה: "ראה ראיתי את-עני עמי אשר במצרים ואת-צעקתם שמעתי מפני נגשיו כי ידעתי את-מכאביו" (שמות ג). וכך גם אומר מביא הביכורים. "ונצעק אל ה' אלהי אבותינו וישמע ה' את קולנו וירא את ענינו ואת עמלנו ואת לחצנו: ויצאנו ה' ממצרים" (דברים כו ו).

ויזכר אלהים את בריתו את אברהם את יצחק ואת יעקב

מאחר שפעולת התפילה שלנו היא לעורר זכות אבות, מזכירים אותה בכל מקום שעוסקים בגאולה. בפרשיות העוסקות ביציאת מצרים מזכירים האבות בשמותיהם שמונה פעמים – חמש בפרשת שמות, פעם אחת בסוף פרשת ויחי ופעמיים בפרשת וארא.

הגמרא בירושלמי (ברכות לג ע"ב) אומרת ששלושת האבות מופיעים בתורה ביחד 18 פעמים, וכנגד זה תיקנו בתפילה י"ח ברכות. "רבי חנינא בשם רבי פנחס: כנגד שמונה עשרה פעמים שאבות כתובים בתורה אברהם יצחק יעקב". שכל התפילה היא לקיום הברית שאלוקים כרת עם אבותינו. שאם לא כן, מניין לנו הזכות לעמוד לפניו ולבקש בקשות?

לאברהם ליצחק ולישראל

בעל קונטרס היחיאי כתב שהמקור לברכה ה-19, "למינים ולמלשנים", הוא בפסוק "זכר לאברהם ליצחק ולישראל עבדיך", שם מוזכר "ישראל" במקום "יעקב". כשם שהפסוק הזה נאמר בתפילה אחרי אזכור הנפילה בחטא העגל, כך ברכת "למינים ולמלשנים" נתקנה אחרי שעם ישראל ירד מגדולתו וצמחו מינים ומלשנים שמנסים להיאחזו בכישלוננו (הכמיונו אמרו שאלמלא חטאו ישראל לא נכתבו ספרי הנביאים והכתובים והיינו מסתפקים בתורה ובספר יהושע. בנביאים ובכתובים מוזכרים שלושת האבות ביחד שש פעמים, ומתוכן חמש שבהן מוזכרים "אברהם יצחק וישראל").

אין עומדין להתפלל אלא מתוך הלכה פסוקה

בהמשך הגמרא מובאת ברייתא שאומרת כי צריך להתפלל מתוך הלכה פסוקה: "תנו רבנן אין עומדין להתפלל לא מתוך דין ולא מתוך דבר הלכה אלא מתוך הלכה פסוקה". הגמרא מביאה כמה דוגמאות להלכה פסוקה שאינה נחמדות של ירושלים וכד', אלא הלכות פסוקות של ממש. "והיכי דמי הלכה פסוקה? אמר אביי כי הא דרבי זירא דאמר רבי זירא בנות ישראל החמירו על עצמן שאפילו ראות טיפת דם כחרדל יושבת עליה שבעה נקיים". וכך מביא רבא עוד שתי דוגמאות נוספות.

ב"אשל אברהם" (צג) כתב כי זאת הסיבה שבגללה לא מונים את הרב לשליח ציבור, למרות שכתוב כי "שליח הציבור צריך שיהיה הגון". ועוד צריך שהציבור "יבחרו הטוב שבציבור בחכמה ובמעשים טובים" (שו"ע נג דה). אעפ"כ לא מעמידים את הרב כשליח הציבור, שכן על פי רוב הוא טרוד בשאלות ותשובות באיסור והיתר ומשפטים, ואין עומדים להתפלל כי אם מתוך הלכה פסוקה. "אך אין כל זה כי אם כשהחזן הוא בר אוריין והולך בדרך תמים ונוטה שאין בו ערובי דיעות".

דברי תנחומים של תורה קודם תפילה

הגמרא אומרת כי "רבנן עבדי כמתניתין רב אשי עביד כברייתא". חכמים נהגו כמו המשנה שאומרת להתפלל מתוך כובד ראש וגילו ברעדה, ואילו רב אשי נהג כמו הברייתא שאומרת מתוך הלכה פסוקה. על כן אומר התוספות כי הלכה כמו רבנן שעשו כמו המשנה: "ולכן אין מתפללין מתוך קלות ראש ושחוק אלא מתוך כובד ראש ושמחה של מצוה כגון שעסק בדברי תורה ולכן נהגו לומר פסוקי דזמרה ואשרי קודם תפלה".

לעומת תוספות, מסביר הב"ח כי חז"ל נתנו לנו שתי אפשרויות, אחת לכתחילה ואחת בדיעבד. "מצוה מן המובחר הוא שאין עומדין להתפלל אלא מתוך כובד ראש פירוש באימה והכנעה אלא כיון דאין כל אדם יכול לזיהר להכניס בלבו הכנעה ואימה אלא תמיד טוב לב במשתה ושמחה, לכך שנינו באידך ברייתא דמוכח מקום אין עומדין להתפלל מתוך שחוק וכו' אלא מתוך שמחה של מצוה דבזה יוכל כל אדם לזיהר שלא יעסוק קודם תפילה בשום שחוק ושמחה אלא בשמחה של מצוה".

פסוקים שמביאים שמחה של מצוה

לדעת תוספות, פסוקי דזמרה ושירת הים הם השמחה של מצוה שלפני התפילה. לדעת רש"י השמחה של המצווה בשרית היא "דברי תנחומים של תורה" האמורים לפני תפילת י"ח בברכה אחרונה של קריאת שמע, שעוסקת בגאולתם של ישראל, כגון "על זאת שִׁבְּחוּ אֱהוּיִם וְרוֹמְמוּ לְאֵל וְנִתְּנוּ יָדִידִים וְמִירוֹת שִׁירוֹת וְתִשְׁבְּחוּת". שמחה של מצוה במנחה מתקיימת ב"תהלה לדוד שהוא של שבת ותנחומין, כגון 'רצון יראיו יעשה', 'שומר ה' את כל אוהביו'. ובערבית ב"מקראות הסדורות בתפלת ערבית 'כי לא יטוש ה' את עמו', וכיוצא בהן" (רש"י ברכות לא ע"א).

הלכה פסוקה נקראת שמחה

לפי לשון השו"ע והרמ"א (סימן צג) אין מחלוקת בין חכמים שאמרו להתפלל בכובד ראש ובשמחה לבין הברייתא שאמרה להתפלל מתוך הלכה פסוקה. שהרי בסעיף ב' הביא השו"ע את ההלכה שצריך להתפלל מתוך שמחה של מצוה, ובסעיף ג' כתב להתפלל מתוך הלכה פסוקה. כן מסביר הרמ"א שהלכה פסוקה נקראת שמחה "כי פקודי ה' ישרים משמחי לב" (תהילים יט, ט).

כן אומר כף החיים כי לשון השו"ע שאמר "לא יעמוד להתפלל אלא באימה והכנעה" לא סותרת מה שאמר בהמשך אותו סעיף שצריך להתפלל מתוך שמחה. "אין רוצה לומר שיתעצב אל לבו דהא אמרו שם בגמרא דף לא. 'לא מתוך עצבות ולא מתוך עצלות' אלא הכנעה שיש בה שמחה שיזכור אשר הוא עפר ואפר רמה ותולעה ואפילו הכי זכה המקום ברוך הוא להתפלל לפניו. אשר הוא רם ונשא גדול ונורא אש אוכלת מלא כל הארץ כבודו. אשר כמה מלאכים קדושים מתאווים להקדישו ולהעריצו באימה וביראה בקדושה ובטהרה, והוא בן אדם עפר מן האדמה, נתן לו רשות לומר כמה שירות ותשבחות, ודברי תפילות, ועל ידי זה ירבו לו השמחות. ולהתפלל מתוך קירות לבות, ולהסיר כל מחשבות הזרות, אשר מביאים לו הקליפות, כדי לערבב לו התפילות, אלא תהיה עם התפילות הזכות והטהורות, אשר אין מעורב בהם שום מחשבות זרות, אלא מחשבת האל נורא עלילות, ובה יזכה לזיכור הנשמות, אשר מכסא הכבוד נחצבות" (כה"ח צג ס"ק ו).

שמחה – יסוד רוח הקודש

ובהלכה הבאה הביא כף החיים את לשון האר"י ז"ל בתחילת שער הכוונות: "אסור לאדם להתפלל תפלתו בעצבון ואם נעשה כך אין נפשו יכול לקבל האור העליון הנמשך עליו בעת התפלה, אמנם בעת שמתודה הידיו ומפרט חטאיו אז טוב להתעצב בלבד אבל בשאר התפלה נמשך לו נוק נפלא גדול על ידי עצבותו אבל צריך להראות לפניו יתברך הכנעה גדולה באימה ויראה, אמנם תהיה בשמחה יתירה וגדולה בכל האפשר בדמיון העבד המושמש את רבו בשמחה יתירה, ואם משמשו בעצבות עבודתו נמאסת לפניו, וכמעט שעיקר המעלה והשלמות והשגת רוח הקודש תלויה בדבר זה, בין בעת תפלתו ובין כשעושה איזה מצוה משאר המצוות, וכמו שאמרו בגמרא ברכות דף ל' ע"ב מההוא דהוה קא בדה טובא וכו' ואמר תפילין קא מנחנא, ואל תבזו לענין זה כי שברו גדול מאוד עכ"ל" (כה"ח צג ס"ק ז).

ולכן צריך שיזכור האדם תמיד בכל עת, ובפרט כשהוא עושה איזו מצווה "כי הוא עומד ועובד לפני אש אוכלת ובוחן מחשבתו באיזה בחינת מחשבה הוא עובדו אם זכה וברה או יש בה צד פניה ומחשבה זרה, ובה יהיו כל מעשיו לשם שמים ובהתלהבות ובשמחה מרובה ויזכה לחיי העולם הבא" (כה"ח צג ס"ק ח).

מזן הרב
אליהו זצוק"ל
היה נוהג
שלא לבטל
שום תפילה
בציבור, אף
שהיה עסוק
בצורכי ציבור
ברוב שעות
היום והלילה.
ופעמים רבות
היה נכנס
לתפילה
מתוך צורכי
ציבור

חסידים הראשונים היו שוהין שְׁעָה אחת ומתפללין

כולנו חסידים

כדי להגיע למקום של "גילו ברעדה", חסידים הראשונים היו שוהין שְׁעָה אחת ומתפללין, כְּדִי שִׁיָּכְנוּ לָפָם לְאַבְיָהֶם שְׁבִשְׁמִים. ואע"פ שזו משנת חסידים, הזכירה חכמים במשנה, כי כך צריכה להיות הנהגת של כל אדם. לכן הגמרא אמרה אחר כך: "המתפלל צריך שישעה שעה אחת קודם תפלתו ושעה אחת אחר תפלתו. קודם תפלתו. מניין? שנאמר: 'אשרי יושבי ביתך'. לאחר תפלתו מניין? דכתיב 'אך צדיקים יודו לשמך ישוב ישרים את פניך'. ולכן בשולחן ערוך (צג א) כתב: "ישעה שעה אחת קודם שיקום להתפלל, כדי שיכין לבו למקום; ושעה אחת אחר התפלה, שלא תהא נראית עליו כמשאוי שממחר לצאת ממנו". ולא חילק בין חסידים לשאר כל אדם.

לישב מעט קודם התפלה כדי לכוון את לבו

הרמב"ם (פרק ד' מהלכות תפלה דין ט"ז) כתב שחסידים ישהו שעה וכל אדם די לו שישב מעט קודם התפילה לכוון את ליבו. "כיצד היא הכוונה שיפנה את לבו מכל המחשבות ויראה עצמו כאלו הוא עומד לפני השכינה, לפיכך צריך לישב מעט קודם התפלה כדי לכוון את לבו ואחר כך יתפלל בנחת ובתחנונים ולא יעשה תפלתו כמי שהיה נושא משאוי ומשליכו והולך לו, לפיכך צריך לישב מעט אחר התפלה ואחר כך יפטר, חסידים הראשונים היו שוהין שעה אחת קודם תפלה ושעה אחת לאחר תפלה ומאריכין בתפלה שעה".

המגן אברהם (צג א) כותב גם הוא כי שעה שהיא אחת מ"ב שעות היא רק לחסידים, ושהייה מעטה היא לכל אדם. כמו שהשו"ע עצמו כתב בסימן צ' סעיף כ' כאחד הפירושים למה שנאמר "יכנס שיעור שני פתחים ואח"כ יתפלל" שהוא "שלא ימהר להתפלל מיד כשנכנס. אלא ישא שיעור שני פתחים". וכן כתב הברכי יוסף (סימן צג א) כי לרוב העולם סגי לשהות מעט.

מי שאפשר לו יבוא ללמוד במקום שמתפלל כמו שעה אחת קודם

כתב כף החיים כי הלכה למעשה היא להשתדל לעשות כפשט דברי מרן. "ומכל מקום כיון דיש מפרשים דברי מרן ז"ל דשעה אחת ממש קאמר ולכל אדם יש להחמיר היכא דאפשר, דהיינו מי שאפשר לו יבא ללמוד במקום שמתפלל כמו שעה אחת קודם תפלת מנחה וערבית ובוה משתכר כפליים שקובע עתים לתורה וגם שוהא שעה קודם שמתפלל, ובשחרית בלאו הכי יש קודם תפלה סדר הקרבנות ופסוקי דמורה ויוצר ששוהא בהם כמו שעה אחת ואחר התפלה גם כן אומרים אשרי וכו', וכן כתב 'דאשון לציון' דזה יועיל לשעה אחת קודם תפלה וכו'".

יהיה סידור פתוח לפניו להיות אוניו פקוחות

האר"י ז"ל היה מתפלל מתוך הסידור – והכול לפי מה שמרגיש האדם בנפשו

כתב רבי חיים ויטאל בשער הכוונות (דרושי כוונות הברכות): "גם כל הזמירות והקרבנות והק"ש היה מורי ז"ל נוהג לאומרם מתוך סידור התפלות שבידו אבל בתפילת העמידה דלחש היה עוצם עיניו ואומר על פה, וגם בחזרת הש"ץ היה עוצם עיניו ושומע ומתכוין לדברי הש"ץ". והביאו המגן אברהם והמשנה ברורה (סימן צג ס"ב): "האר"י ז"ל היה מתפלל מתוך הסידור כדי שיכוין מאוד גם שלא להבליע נקודה והכל לפי מה שמרגיש האדם בנפשו".

וכתב כה"ח (מט ט) "כי לפי מה שכתב הרב האר"י ז"ל בשער הכוונות (דף ג' ע"ב) דבכל פעם שאתה מזכיר ומברך ומוציא מפיך שם ההוי"ה בכל מקום תכוין לכלול בידך הוי"ה אדני וכו' יש להחמיר אדם על עצמו וליזהר שלא ללמוד אלא מתוך הספר אפילו דברים השגורים בפי כל כדי שיוכל לכוין שם הוי"ה ויאהדונה" בעת שמזכיר שם אדני בפיו".

ש"ץ אינו רשאי לאומרם על פה

ואע"פ שהבאנו לעיל משם מגן אברהם ומשנה ברורה כי הכול לפי מה שמרגיש האדם בנפשו, כתב החסד לאלפים (אות א') "דאפילו דברים השגורים בפי כל, ש"ץ המוציא את הרבים ידי חובתם אינו רשאי לאומרם על פה". והטעם הוא כי אימת הציבור גורמת לבלבול.

יהיה סדור פתוח לפניו על מה שאומר הש"ץ ולא יפנה מחשבותיו אנה ואנה

כתבנו לעיל כי האר"י ז"ל היה מקשיב לחזרת הש"ץ בעל פה בעיניים עצומות, ואולם מי שיודע בעצמו שמחשבותיו עלולות להתפזר, יקשיב לשליח הציבור ויעקוב אחריו מתוך הכתב. כן כתב השל"ה: "ואף בחזרת הש"ץ תפלת שמונה עשרה יהיה סדור פתוח לפניו להיות אוניו פקוחות על מה שאומר הש"ץ ולא יפנה מחשבותיו אנה ואנה" (כה"ח צו ס"ק ט).

תפילה סדורה בזמנים מיוחדים

מרן הרב אליהו זצוק"ל היה רגיל לומר כי בשעה שיש תוספות בתפילה, כגון "יעלה ויבוא" או שינוי בברכות של טל או מטר וכדומה, טוב להתפלל מתוך סידור כדי שלא ישכח את השינוי. ובכל זאת ידע כל אדם לשית עצות בנפשו, כי לפעמים הכוונה יותר טובה כאשר עוצם את עיניו, ולפעמים הכוונה יותר טובה כאשר מתפלל מתוך סידור. ובמיוחד אם שליח הציבור התחיל בחזרת הש"ץ קודם שסיים הוא את תפילת הלחש שלו, התפילה מתוך הסידור תעזור לו לכוון את דעתו.

כל התפילה
היא לקיום
הברית
שאלוקים
כרת עם
אבותינו.
שאם לא כן,
מניין לנו
הזכות
לעמוד לפניו
ולבקש
בקשות?

העוסק בצורכי ציבור כעוסק בדברי תורה

שגם זו שמחה היא לו שעוסק בצרכי צבור

הגמרא בירושלמי (ברכות פרק ה הלכה א) אומרת: "רב ירמיה אמר לא יעמוד אדם ויתפלל אלא מתוך דין של הלכה רבי ירמיה אמר העוסק בצורכי ציבור כעוסק בדברי תורה". וכך כתב השולחן ערוך (צג סעיף ד): "העוסק בצרכי צבור כעוסק בתורה דמי, פירוש: לענין לעמוד מתוכו להתפלל, שגם זו שמחה היא לו שעוסק בצרכי צבור. ויש מפרשים דהיינו לענין דאינו צריך לפסוק להתפלל. כמו שאנו פוסקים שאין צריך לפסוק מתלמוד תורה להתפלל למי שתורתו אומנותו" (טור).

היו עוסקים בצרכי צבור לא היו מפסיקין שלא להסיע מלפן

כן נאמר גם על צורכי רבים שדוחים קריאת שמע (סימן ע סעיף ד): "היה עוסק בצרכי רבים והגיע זמן קריאת שמע, לא יפסיק אלא יגמור עסקיהם ויקרא, אם נשאר עת לקרות". ומקורו בתוספתא (פ"א דברכות ה"ד): "אמר רבי יהודה פעם אחת הייתי מהלך אחר רבי עקיבא ואחר רבי אלעזר בן עזריה הגיע זמן קריאת שמע, כמדומה אני שנתייאשו מלקרות אלא שעוסקין בצרכי צבור". וכן הוא בתוספתא (פ"ב הלכה ו') "אמר רבי אלעזר רבי צדוק כשהיה רבן גמליאל ובית דינו ביבנה היו עוסקים בצרכי צבור לא היו מפסיקין שלא להסיע מלפן". דהיינו "שלא להסיע דעתם מצרכי הציבור" (מנחת ביכורים).

כל צרכי צבור הם דבר מצווה

וכן הביא בשו"ת הרמ"א (סימן פג) "כי כל צרכי צבור הם דבר מצווה, על דרך שאמרו בירושלמי לענין תפלה: העוסק בצרכי ציבור כעוסק בתורה שהיא גדולה מכל המצוות, כמו שאמרו: נמנו וגמרו תלמוד קודם למעשה וכו', כמוזכר פ"ק דקידושין ופ"ק דמגילה גדול תלמוד תורה מהקרבנות תמידין ומהעצלות נפשות ומבנין בהמ"ק וכבוד אב ואם. ואפ"ה צרכי ציבור שקול נגדו, ואין לך מצוה גדולה מזו. ובדאי סתם תקנת הציבור או התרתם הוא לצורך הציבור, והוא פשוט בעיני".

